

יהודה ארזי (1907–1959)

"יהודה ארזי הוא אחד מארבעת האנשים שבלעדיהם לא היה עולה בידינו להקים את מדינת ישראל."

— דוד בן-גוריון, בטקס בחגיגות העשור למדינת ישראל

יהודה ארזי, מבכירי ההגנה, עמד במרכזם של מבצעי ההעפלה והרכש והיה ממניחי היסודות לשירותי המודיעין הישראליים. הוא היה איש מבצעים ומודיעין נועז, ממעצבי מפעל ההעפלה ומן האנשים שסייעו להכין את היישוב למאבק על הקמת המדינה. בשל דמיונו יוצא הדופן, תעוזתו ויכולתו להיכנס למצבים שנראו בלתי אפשריים, ולהיחלץ מהם, זכה לכינויים "מלך התחבולות" ו"ג'יימס בונד הישראלי". חייו התנהלו בין זהויות בדויות, מחסני נשק, נמלים חשאיים, חדרי מודיעין ואוניות מעפילים. הוא לא היה איש ממסד טיפוסי: הוא פעל במהירות, לעיתים לבדו, לא פעם בניגוד למוסכמות, ותמיד מתוך תחושה שהזמן דוחק וכי לפניו ניצבת משימה היסטורית שאסור להחמיץ.

ארזי נולד בנובמבר 1907 בשם יהודה טננבאום בלודז' בפולין לאברהם ולמרים. הוא היה השלישי מבין ארבעת ילדי המשפחה. בבית הוריו שררה רוח ציונית עמוקה, שחיבה לא רק הזדהות רעיונית אלא גם עלייה לארץ ועשייה ממשית. את ראשית חינוכו קיבל בגן הילדים העברי שייסד המשורר יצחק קצנלסון, ובהמשך למד בגימנסיה העברית. כבר כנער צעיר בלט באומץ ליבו: כאשר ראה קצין פולני מתעלל ברחוב ביהודי זקן בעל פאות, לקול צחוקו של ההמון שנקהל מסביב, ניגש אל הקצין, סטר על פניו ונמלט מן המקום כשההמון דולק אחריו.

בשנת 1924 עלה אביו לארץ ישראל, וכעבור חודשים אחדים הצטרפו יתר בני המשפחה. יהודה המשיך את לימודיו בגימנסיה הרצליה בתל אביב ואחר כך בירושלים, ואף למד במשך כמה שנים בבית הספר למשפטים. בסוף שנת 1925 יצא עם קבוצת חברים לעבודה בגליל, השתתף בסלילת כביש כנרת–יבנאל ועבד בגידול טבק ביבנאל.

עוד בהיותו תלמיד הצטרף ארזי להגנה וקיבל כינוי מחתרתי "אלון". בשנת 1926 התגייס למשטרת המנדט הבריטי בשליחות ההגנה. הוא התקדם משוטר לסמל ולקצין, ורכש מתוך המערכת הבריטית ידע מודיעיני, קשרים, תעודות ויכולת תנועה — אמצעים שהפכו אותו בהמשך לאחד מאנשי המבצעים היעילים והנועזים של הארגון. בתעודת הקצין שלו נעזר כדי להבריש נשק ממחסני הצבא הבריטי ולהעבירו ל"סליקים" בקיבוצים.

שירותו במשטרה הציב אותו בלב חקירת רצח חיים ארלוזורוב בשנת 1933. בנחישות האופיינית לו עמד ארזי על דעתו, ודבק במסקנותיו המקצועיות כקצין חוקר, אף שעמדו בניגוד לעמדתם של אישים מרכזיים ביישוב. בעקבות הפרשה נוצר קרע עמוק בינו לבין ראשי ההגנה, והוא פרש מן הארגון ועזב את המשטרה. משה שרת תיאר את כאב הניתוק במילים: "מר מאוד היה פירוד הלבבות, גם ליהודה וגם לנו". בתקופה זו עבד ארזי כמנהל המחלקה הימית של חברת "פרדס" בנמל חיפה, וכבר שם החל להניח תשתית לפעולות ה"רכש" שבהן יעסוק בהמשך.

הקרע בינו לבין מנהיגי היישוב לא היה סופי. הקשר האמיץ בינו לבין אליהו גולומב נמשך גם בתקופה זו, וזמן קצר לאחר פרוץ מאורעות 1936 נקרא ארזי לשוב לפעילות — או, כפי שתיאר זאת משה שרת, "למעשה הטיל על עצמו, באישור ראשי ההגנה, משימות חדשות ונכבדות". הוא קיבל עליו משימה שנראתה כמעט בלתי אפשרית: להקים באירופה ערוץ קבוע וממוסד לרכישת נשק עבור היישוב היהודי.

בשנים 1936–1939 ריכז את פעולות הרכש של ההגנה בפולין. עד אז נשענו ניסיונות הרכש על סוחרים מפוקפקים ועל עסקאות מזדמנות. ארזי הצליח לפרוץ דרך אל מקורות מדינתיים רשמיים ולהביא לרכישת נשק חדיש בהיקף חסר תקדים (רובים, מרגמות, תותחים, תחמושת ואף מכוניות לייצור כדורים, שאותם ניתו לראות עד היום ב"מכון איילון", ליד רחובות). ההיסטוריון ד"ר ניר מן כתב כי ההישג התאפשר בזכות "יצירתיותו המקורית וכישרון הביצוע הנדיר שלו", והדגיש כי זו הייתה הפעם הראשונה שבה הצליח היישוב לרכוש נשק מחתרתי ממקור מדינתי רשמי.

לזכרם...

במהלך מלחמת העולם השנייה היה ארזי בין מקימי הש"י, שירות הידיעות של ההגנה, שלימים היווה את התשתית לשירותי המודיעין של המדינה, "המוסד" הישראלי. הוא מילא תפקידים רגישים ביותר, ובין היתר השתתף במאמצים משותפים עם המודיעין הבריטי לחבל בבסיסים נאציים חיוניים במדינות הבלקן.

במקביל המשיך לעסוק ברכש בארץ ובמדינות הסמוכות. כאשר נחשפה פעילותו המחתרתית הוציאו נגדו שלטונות המנדט פקודת מעצר והכריזו על פרס כספי גדול למי שיסגיר אותו "חי או מת". ארזי נאלץ לחיות במסתור במשך כשנתיים, בין 1943 ל-1945. הבולשת הבריטית ניהלה אחריו מצוד, אך הוא המשיך לפעול גם כשהסכנה ריחפה מעליו.

בשנת 1945, מיד לאחר תום המלחמה באירופה, הוברח ארזי מן הארץ במבצע חשאי ומונה לעמוד בראש פעילות "המוסד לעלייה ב" באיטליה. אירופה הייתה אז יבשת הרוסה, שבה נדדו מיליוני פליטים ועקורים. כרבע מיליון ניצולי שואה יהודים נעו ממזרח אירופה לעבר אוסטריה, גרמניה ואיטליה במסגרת תנועת "הבריחה". רבים מהם נותרו לבדם בעולם, ללא בית, ללא משפחה וללא מקום שאליו יכלו לשוב. משימתו של ארזי הייתה להפוך את הכאוס למערכת פעולה מתואמת: לרכז את זרם הניצולים; ליצור שיתוף פעולה בין שליחי היישוב, אנשי הבריגדה היהודית, ארגונים יהודיים וקהילות מקומיות; להקים מחנות וחוות הכשרה; לרכוש אוניות מסע ישנות, להסב אותן להובלת נוסעים ולהוציאן בחשאי לעבר חופי ארץ ישראל — בעוד הבריטים פועלים בכל כוחם לסגור את שערי הארץ.

לצדו של ארזי פעלה עדה סרני, שהגיעה לאיטליה בחיפוש אחר בעלה, הצנחן אנצו סרני. לאחר שנודע לה כי נתפס ונרצח בידי הנאצים, הצטרפה ל"מוסד לעלייה ב" ועד מהרה הייתה ליד ימינו של ארזי. השילוב ביניהם היה יוצא דופן: סרני הביאה עמה שליטה בשפה האיטלקית, היכרות עמוקה עם התרבות וקשרים עם בעלי עמדות מפתח; ארזי הביא ניסיון מודיעיני ומבצעי, דמיון, נחישות ותעוזה. יחד גייסו לעזרת המפעל אנשי ממשל, אנשי צבא, ימאים, פועלי נמל ואזרחים איטלקים, שחלקם סיכנו את מעמדם ואף את חייהם כדי לסייע לניצולים. במהלך השנתיים 1945–1947 הצליחו השניים להוציא מאיטליה 21 אוניות, ועליהן עשרות אלפי מעפילים.

שיא פעילותו של ארזי באיטליה היה פרשת לה ספציה באביב 1946. הבריטים מנעו את הפלגתם של 1,014 ניצולי שואה שהמתינו בנמל ליציאה לארץ ישראל. ספינות הצי הבריטי כיתרו את האונייה, והמעפילים נדרשו לרדת אל החוף ולהיכנע. ארזי עלה אל האונייה כשהוא מחופש למעפיל. בכך לא רק קיבל עליו את הפיקוד, אלא גם קשר את גורלו בגורלם של האנשים שעל סיפונה. הוא דיבר אל המעפילים הנואשים בשפתם, ביידיש, שילב סיפורים מהתנ"ך על הבחירה בין להמשיך להיות עבד, או להשתחרר ולהיות אדם חופשי, ותוך זמן קצר רכש את אמונם. במשך 33 ימים ניהלו המעפילים מאבק עיקש וסירבו לוותר על זכותם להגיע לארץ ישראל. המאבק הגיע לשיאו בשביתת רעב שנמשכה 75 שעות והוכרזה כשביתה "עד מוות". ארזי הבין כי המערכה אינה מתנהלת רק מול הצי הבריטי: הזירה האמיתית הייתה דעת הקהל העולמית. הוא הפך את המזח בנמל לה ספציה לבמה מדינית ותקשורתית, משך למקום עיתונאים מכל העולם והציב במרכז תשומת הלב את גורלם של ניצולי השואה, אנשים ששרדו את מחנות ההשמדה ואת המלחמה, אך מצאו את שערי ארץ ישראל נעולים בפניהם.

ד"ר ניר מן הגדיר את הכרזת שביתת הרעב כ"הברקה וירטואלית. גאונית; לא פחות". לדבריו, הצליח ארזי,

"מבלי לירות כדור אחד, לזעזע את דעת הקהל העולמית ולמצות את מלוא כוחה המדיני והמוסרי של ההעפלה".

לאחר משא ומתן ממושך נאלצה ממשלת בריטניה להיכנע. שתי האוניות שרכש "המוסד לעלייה ב", וששמן הוסב ל"דב הוז" ול"אליהו גולומב", קיבלו היתר להפליג לארץ ישראל בגלוי. ערב ההפלגה ערכו המעפילים ליל סדר על המזח. במהלכו העניק יהודה ארזי מדליות לאנשים שגילו אומץ לב מיוחד בימי המאבק, ונשא נאום דרמטי שבו חיבר בין סיפור יציאת מצרים לבין יציאתם החדשה של ניצולי אירופה מעבדות לחירות. כאשר יצאו האוניות מן הנמל, עמדו המעפילים על הסיפון ושרו את "התקווה".

פרשת לה ספציה סימנה נקודת מפנה. מפעל ההעפלה, שהתנהל עד אז בעיקר בחשאי, הפך למאבק גלוי בעל עוצמה מדינית ותקשורתית, שהרעיש את דעת הקהל העולמית. הפרשה עוררה ברחבי העולם הזדהות עם ניצולי השואה וחשפה את הסתירה שבין סבלם לבין המדיניות הבריטית שמנעה מהם להיכנס לארץ ישראל. הדרמה בנמל לה ספציה, ושנה לאחר מכן פרשת "אקסודוס", נחשבו לאירועים

לזכרם...

שסייעו להציב את שאלת עתידו של העם היהודי על סדר היום העולמי ולסלול את הדרך להחלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

במהלך ימי המאבק כתב ארזי את מילות השיר "להרים את הרוח — המנון המעפילים", שביטא את אמונתו בכוח הרצון האנושי לגבור על מכשולים: "כוחנו הוא כוח, הוא כוח כביר, אם ככה אנחנו רוצים!" השיר, שהולחן בידי אחד המעפילים, יהודה לייב מנדל, הושר בידי המעפילים באוניות הנצורות והיה לחלק מן המאבק עצמו — עדות ליכולתו של ארזי להבין לא רק כוח צבאי ומדיני, אלא גם את כוחם של סמלים, מילים ומוזיקה להניע בני אדם.

המאבק בנמל לה ספציה נותר עד היום פרק מרכזי ומעורר גאווה בתולדות העיר. ב־25 באפריל 2006, במלאת שישים שנה לפרשה, העניק נשיא איטליה קרלו אזוליו צ'אמפי לעיר את מדליית הזהב להצטיינות אזרחית, כהוקרה על הסולידריות יוצאת הדופן ועל העזרה שהושיטו תושביה לניצולי השואה שביקשו להפליג לארץ ישראל. בשער העיר ובבניין העירייה מוצבים שלטים המציינים כי לה ספציה, "שער ציון", היא עיר המעוטרת במדליית הזהב, והזיכרון ההיסטורי הזה מוסיף להיות חלק מרכזי בזהותה. מדי שנה מעניקה העיר גם את "פרס אקסודוס" לדמויות שפועלן מבטא מחויבות לזיכרון, לחירות, לסולידריות אנושית, לדאגה ולשלום.

בשנת 2019 נחנך לאורך הרציף בנמל, שבו התרחש המאבק, אתר ההנצחה "על כנפי החופש". במרכזו ניצב פסל גבוה משיש קרארה לבן, ולאורך המזח הוקם מסלול זיכרון הכולל תערוכת קבע של פאנלים ותיבות תצוגה. באמצעות תצלומים וטקסטים מתארת התערוכה את השואה, את תנועת "הבריחה", את מבצעי ההעפלה ואת המאבק הדרמטי שהתחולל בנמל לה ספציה. האתר נקרא על שם יהודה ארזי ועדה סרני, שתכננו, ארגנו והנהיגו את מפעל ההעפלה מאיטליה ואת המאבק בשנת 1946.

ההנצחה בלה ספציה עוררה יוזמות נוספות במקומות באיטליה שהיו קשורים למפעל ההעפלה. אנדרטאות ולוחות זיכרון הוקמו גם בבוקה די מגרה, בפיומארטה ובמגינטה. מתוארים בהם סיפורם של המעפילים ושל האנשים שסייעו להם, וכן מקומו המרכזי של יהודה ארזי בארגון המבצעים ובהנהגתם. כך ממשיכה דמותו להיות מונצחת לא רק בישראל, אלא גם לאורך הנתיבים והנמלים באיטליה שבהם פעל.

באמצע 1947 סיים ארזי את תפקידו באיטליה ונשלח לארצות הברית. עדה סרני קיבלה את ראשות "המוסד לעלייה ב'" במקומו, ואילו הוא פתח פרק חדש של פעילות רכש בהיקף חסר תקדים. מתוך חדרו במלון בניו יורק טווה רשת בינלאומית חובקת יבשות ואוקיינוסים לרכישת ציוד צבאי, כלי רכב, מטוסים, מפציצים, תותחים וטנקים, ואף ניסה לרכוש נושאת מטוסים קנדית.

משה שרת סיכם את תרומתו לתקופה המכרעת במילים: "לזכותו תירשם רכישת התותחים והטנקים הראשונים לצה"ל המתארגן והולך; רכש האווירונים ששימשו להעברת נשק לארץ ושלושה מפציצים וציוד צבאי רב וחיוני מסוגים רבים אחרים". פעילות זו התנהלה בשעה שהבריטים עדיין שלטו בארץ, כאשר היה הכרח לפעול בחשאי ותחת מגבלות חמורות. הנשק שהשיג ארזי הגיע למדינה הצעירה ברגעים שבהם עצם קיומה היה מוטל על הכף.

בפברואר 1949 חזר ארזי לארץ ופרש מעיסוקי הביטחון. הוצע לו להיות שר בממשלה, אך הוא סירב להצטרף למפלגה כלשהי. "המפלגה היחידה שאני שייך אליה", הדגיש, "היא עם ישראל בארץ ישראל". הוא פנה ליזמות אזרחית והיה בין מקימי מלון רמת אביב, מתוך אמונה שהתיירות עתידה להיות ענף מרכזי בכלכלת מדינת ישראל. גם לאחר שפרש מן הפעילות הביטחונית המשיך לחשוב במונחים של חזון לאומי. אחת מתוכניותיו הייתה למצוא דרך לסייע בהעלאת יהודי ברית המועצות שמעבר למסך הברזל, אך הוא לא הספיק להגשים אותה.

יהודה ארזי נפטר בשנת 1959, והוא בן 51 בלבד. הוא הותיר אחריו את אשתו, רבקה ארזי, בתו רותי ובנו דני. חתנו, שופט בית המשפט העליון, גבריאל בך, היה לימים תובע מטעם המדינה במשפטו ההיסטורי של הפושע הנאצי, אדולף אייכמן. הייתה בכך השלמת מעגל - יהודה ארזי היה אחראי על העלאתם של עשרות אלפי ניצולי שואה לארץ, וחתנו, גבריאל בך, תבע את עלבונם בבית משפט של מדינת ישראל הריבונית.

דמותו הייתה רבת סתירות: הוא היה איש מחתרת שהקפיד תמיד על הופעה אלגנטית; אסטרטג מחושב והרפתקן חסר מנוח; מנהיג כריזמטי וזאב בודד; איש פעולה נועז, ולצד זאת אדם בעל חום אנושי, הבנה עמוקה לבני אדם ונפש של משורר. אנשים שתיארו את אישיותו יוצאת הדופן לא שכחו

לזכרם...

לציין את כוח הרצון ששידר במבט הנחוש והעוצמתי בעיניו הכחולות והחודרות, עיניים שאיש לא יכול היה לעמוד בפניהן. אותן עיניים יכלו להתמלא בך־רגע בחמלה אנושית ובהומור נפלא. חוסר סבלנותו, נטייתו לחשוב מחוץ למסגרות ולפרוץ אותן הביאו אותו לא פעם לעימותים עם מפקדים ועמיתים, אך אותן תכונות עצמן אפשרו לו לזהות הזדמנויות שאחרים לא ראו ולפעול במקום שבו הכללים המקובלים לא הספיקו. כמה ספרים למבוגרים ולבני נוער נכתבו אודותיו, ושני סרטים איטלקיים המתעדים את מבצעי ההעפלה הוקרנו ברחבי איטליה, בתקווה שיוקרנו גם בישראל.

ד"ר מן תיאר אותו כ"אאוטסיידר מוכשר בטירוף, בוטח ובוטה, זאב בודד ללא קליקות וללא נאמנות שבטית", ובהמשך כ"יזם בנשמתו" וכ"מנהיג ממגנט שניחן בכריזמה סוחפת". הוא היה אדם שקצב פעולתו הקדים לעיתים את האנשים ואת המערכות שסביבו; אדם שהעז לפרוץ גבולות, לשנות תוכניות ולהמר על מהלכים גדולים בשעה שהרגיש כי גורל העם תלוי בהם.

יהודה ארזי לא היה רק גיבורו של מבצע יחיד. הוא היה חוליה מרכזית שחיברה בין המודיעין, הרכש, ההעפלה והקמת כוח המגן של המדינה שבדרך. פעולותיו המחישו את כוחם של תעוזה, דמיון, מנהיגות וכוח רצון בתקופה שבה ההיסטוריה דרשה מבני אדם לעשות את מה שנראה בלתי אפשרי.

כתבה : אורלי בך

